

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ Г. С. СКОВОРОДИ

Ворсуляк О., Букач В. М.

Григорій Савич Сковород (1722 – 1794 рр.) – видатний український філософ, поет та байкар. На нашу думку, його філософські погляди не тільки оригінальні, але й досить сучасні.

Шлях Г. С. Сковороди в філософію був довгим. з прожитих 72-х років він віддав філософській роботі лише останні 25 років свого життя. Тільки в 70-80-х роках XVIII ст. він почав створювати свої філософські діалоги, трактати, притчі і, мандруючи по Україні, став проповідувати своє філософське вчення. А шлях майже в 50 років був тільки підготовкою до цієї мандрівки в образі старця – бродячого філософа-наставника.

Особливість творчої поведінки Григорія Сковороди, яка потім відбилася і на характері його філософського вчення, полягала в тому, що при негативному відношенні до світу, що грузнув в користолюбстві, він обрав таку позитивну форму боротьби зі злом, при якій центр тягаря з області критики політичних відносин в суспільстві був переміщений в сферу освіти, культури та моралі.

Причому його власний образ життя повністю співпадав з тим вченням, яке він сам проповідував. [1; 27]

У 50-60 роки XVIII віку Г. Сковорода створює в основному літературні твори. Він написав біля 50 пісень і віршів, які увійшли в збірку «Сад божественних пісень». Наприклад: «Весна люба, ах, прийшла!», «Ах поля, поля зелені», «Ой ти птичко жовтобока», «Всякому місту – звичай і права» та ін. Створив цикл байок під назвою «Байки Харківські», наприклад: «Пси», «Голова і Тулуб», «Дві руки», «Вітер і Філософ» та ін., зробив перекази раду античних мислителів. У своїх творах в протигагу моралі, заснованої на багатстві, золоті і владі, поет прославляє людину малих бажань і обмежені матеріальні потреби. Байки Г. Сковороди за своїм ідейним змістом служать

як би прелюдією до його філософської творчості. Вже в байках звучить один з його головних філософських принципів. Його суть складається у визнанні законними і природними тільки тих потреб і прагнень людини, які відповідають природній, а не соціальній відмінності людей. [1; 29] Мораль його байок, наприклад: «Жаби», «Оленина й Кабан», «Собака та Кобила» та ін. часто перевищує їх безпосередній сюжет.

Необхідність переходу від творіння байок безпосередньо до філософської творчості особливо явно відчувається в моралі байки №19: «Світло й тьма, тління і вічність, віра і безчестя – складають світ цей і потрібні одне одного. Хто пійма – хай буде піймою, а син світла – хай буде світлом. Від плодів їхніх розпізнаєте їх». [3; 114]

Формально філософська система Сковороди укладається в один рядок. Основа цієї системи полягає в існуванні двох натур і трьох світів. Розшифровка існування двох натур слідує безпосередньо з трактату «Про Бога»: «...Весь світ складається з двох натур: одна – видима, друга – невидима. Видима натура зветься твар, а невидима – Бог. ... У стародавніх [людей] Бог звався «розум всесвітній». Йому в них були різні імена: натура, буття речей, вічність, час, доля, необхідність, фортуна та ін. А в християн найвідоміші йому імена такі: дух, Господь, цар, отець, розум, істина. ... Що ж до видимої натури, то їй також не одне ім'я, наприклад: речовина чи матерія, земля, плоть, тінь та ін. ...». [3; 141]

Питання про Бога, який складає першооснову усього суцього – вищу всіх причин причину, внутрішню причину розвитку всього світу, є одним з основних питань у філософській системі мислителя. Своїм уявленням про Бога він поставив себе в опозицію по відношенню до церкви, що дотримується біблійної легенди про створення світу Богом протягом шести днів. На відміну від церковного, його Бог – вічний початок – невловимий і невидимий, оскільки він, будучи присутнім у всім, не є ні частиною, ні цілим, не має міри, часової і просторової характеристики.

Представлення Сковороди не можна віднести ні до чистого ідеалізму, ні до чистого матеріалізму. У нього Бог і матерія співіснують поряд, хоч невидима натура завжди первинна – тобто у Сковороди мета розвитку матерії задана Богом. Оскільки будь-який розвиток світу розуміється Сковородою як здійснення мети, то розвитком управляють внутрішні закони, які визначають можливі кордони саморозвитку. Ці кордони саморозвитку задані Богом і від людей не залежать. Творчість же можлива тільки в рамках відведених Богом – природними законами – кордонів. [5; 151]

Першим і головним світом у Сковороди є весь Всесвіт – макрокосм. Макрокосм включає в себе все народжене в цьому великому світі, складеному з паралельних незліченних світів. У цьому світі немає ні початку, ні кінця – він вічний і безмежний. Метою пізнання цього світу є не опис окремих предметів, а розкриття їх невидимої натури – збагнення їх внутрішнього значення, бо через внутрішню суть окремих речей можна досягнути таємні пружини розвитку всього Всесвіту. При цьому Сковорода вважає, що внутрішня невидима суть речей завжди пов'язана з видимою через зовнішню форму, яка визначається мірою, ритмом, симетрією, пропорцією.

Другим з трьох світів є малий світ – мікрокосм – світ людини. Звернемося до трактату «Симфонія», названа книга «Асхань», про пізнання самого себе. У цьому трактаті від імені одного з дійових осіб – Друга – задається питання з подальшою на нього відповіддю: «А що таке людина? Що б воно не було: чи діло, чи дія, чи слово – все те марнота, якщо воно не отримало свого здійснення в самій людині. Вся оця різновида плоть, уся незмірна незліченність і видимість сходиться в людині і пожирається в людині». [3; 223]

Отже, згідно з уявленнями Г. Сковороди, все, що здійснюється у світі – макрокосмі, знаходить своє завершення в людині – мікрокосмі. З позиції його вчення можливості пізнання світу людиною нічим не обмежені. Прагнення

людини до пізнання ототожнюється з прагненням людини до Бога без посередників, бо Богом є сама природа, а людина – її витвір, - пізнаючи Бога – пізнає самого себе. У цьому значенні поет заперечує агностицизм – вчення про непізнаваність світу.

Дуже тонким моментом в теорії пізнання Г. Сковороди є той факт, що він не зв'язує множення людиною своїх пізнань із зростанням матеріальних потреб, задовільнення яких розуміється як досягнення людського щастя. Швидше навпаки: чим краще людина пізнає саму себе і оточуючий її світ, тим розумніше і скромніше повинні бути її потреби.

Ця думка особливо яскраво виражена в притчі, названій «Еродій»:

«Вмій малим ти вдовольняться. За великим не женися,
Сіті кинуто на лови, їх ти вельми бережися.
Я кажу вам, що не треба у розкошах жити,
На таких, кажу, повсюди розпинають сіті.
Триста впало у неволю з пристрасті в цім часі,
Шістсот плачуть у хворобах – дуже були ласі». [4; 112]

Що ж до щастя, то як буде показано нижче, воно пов'язане не із задоволенням все зростаючих матеріальних потреб, а з радістю праці.

Існуючий же світ Сковорода характеризував так: «світ є бенкет скажених, торжище що хитаються, море що хвилюється, пекло що мучаться», або, як: «світ є море що топляться, країна є виразкою прокажених, огорожа лютих левів, острог приваблених, торжище блудних, піч, розпалююча пристрасті, бенкет скажених, хоровод п'яно-навіжених, і не протверезяться, поки не втомляться, стисло сказати, сліпі за сліпим в безодню грядущі».

Можливість подолання людиною моральних вад Г. Сковорода зв'язую не із зовнішніми обставинами, а з внутрішніми якостями людини. Взагалі науку про людину філософ вважає вищою з усіх наук. Людське щастя він розглядає тільки через призму внутрішньої натури людини. З філософії

слідуює, що внутрішня натура, у кінцевому результаті, виражається через взаємодію з певним виглядом праці. Тема спорідненої праці – це одна з найважливіших тем, що розвиваються Г. Сковородою. Ця тема перейшла з ‘ого байок у філософію і досягла такої висоти, що придбала значення загального принципу, що визначає не тільки людське щастя, але навіть значення людського буття.

Третім – з існуючих трьох світів є символічний світ, що ототожнюється автором з Біблією. Біблії також приписується існування двох натур – зовнішньої і внутрішньої. Сковорода вважає, що представлені і Біблії легенди – це фантазія, обман, фальсифікація, небилиці, брехня, з одного боку, але в них закладене таємниче значення, корисне і повчальне знання – з іншого.

Г. Сковорода і сам написав декілька притч з вигаданими образами, але з глибоким внутрішнім значення. Тому і Біблію він розглядав як інструмент збагнення прихованої таємниці. Збагнення внутрішньої натури Сковорода зв’язуює з пізнанням краси. Він вважає, що зовнішня форма – це випадкове явище, що вноситься в природу, а внутрішня натура – це істинне джерело краси. [5; 172]

Застосовуючи філософію двох натур і трьох світів до людини, Сковорода робить висновок, що людина здійснює прекрасні вчинки і щаслива тільки тоді, коли вона погодить свою поведінку і образ життя зі своїми природними схильностями.

У Сковороди розуміння щастя має більш глибоке коріння. Суть щастя він зв’язує з образом життя самої людини. Найбільш повно ця суть розкривається в роботі Сократа «Пізнай самого себе» через вислів: «Інший живе для того, щоб їсти, а я – їм для того, щоб жити». [4; 7] – яким Сковорода як би захищає людську природу від примітивного її зведення до споживання і користі. Сам він обрав такий образ життя, який з його слів, допомагав йому

не жити краще, а бути краще. Прагнення бути краще він зв'язував з поняттям чистої совісті: краще годину чесно жити, чим поганить цілий день.

Найбільшій глибини теза про щастя досягає на тому моменті, коли Сковорода визначає саму суть чесного життя і чистої совісті. Виявляється, ця суть розкривається через трудову діяльність людини. У Сковороди не всяка праця веде до чесного життя і чистої совісті. У цього праця – це не обов'язок, не борг, не примушення, як суспільство вважає сьогодні, а, навпаки, вільний потяг людини. [6; 151] Процес праці розглядається як насолода і відчуття щастя, навіть, незалежно від його результатів. Такій праці Сковорода дає визначення споріднена. Розділення людей, що займаються спорідненою і неспорідненою працею – це і є сама глибока думка, на яку можна спиратися при розв'язанні сучасних проблем людства. Думка про те, що щастя людини полягає в праці, і що вона зробила мавпу людиною, відвідувала багатьох філософів і раніше. Але визначення праці з позиції джерела свободи і щастя, або джерела страждань і нещастя людей зустрічається досить рідко. У Сковороди вперше ця тема визначилася як головна і в літературних творах, і в філософських трактатах. Вся його творчість виходить з розуміння того, що людство може об'єднати тільки праця із суспільною користю і особистим щастям – споріднена праця. Праця ж неспоріднена – джерело деградації і людини, і людського суспільства. [6; 152]

Сучасна екологічна криза – це свідчення того, що людство займається в основному неспорідненою працею і ще не усвідомило роль спорідненої праці, пов'язаної із суттю самої людини. Тільки на основі пізнання людиною своїх природних здібностей – своєї функції і природу, можна перейти на перспективну траєкторію розвитку. Для вирішення проблем суспільства, для створення умов гармонійного розвитку особистості та можливостей її самореалізації у суспільстві повинні бути переглянуті теоретичні підходи до розуміння шляхів взаємодії людини, природи, суспільного середовища. Завдяки цьому світ постане у більш оптимізованому та гармонійному

існуванні, а людина в ньому буде почувати себе більш самодостатньою та щасливою. [2; 66]

Передова частина людства чуйно вловлює цю думку Сковороди. Світова громадськість зараз визнає, що щастя і мир на планеті залежить більшою мірою. Не від того, що люди вміють робити, а від того, на що направлена їх діяльність.

Заняття спорідненою працею накладає відбиток і на образ життя людини. [2; 72] Філософська спадщина Г. С. Сковороди багатогранна. Вона охоплює самі різноманітні аспекти людського життя: науку, релігію, культуру, мистецтво. Цілком природно, що про все написати неможливо. Але на неї можна спиратися в наш непростий час, коли людина накликає на себе небезпеку результатами своєї ж праці, коли при збільшенні числа храмів зберігається зростання злочинності, коли праця людини втратила всяку привабливість, а життя стало безцільним якщо воно не пов'язане з накопиченням капіталу. Сучасна людина може отримати розв'язку своїх проблем, якщо відродить тему спорідненої праці Г. Сковороди.

-
1. Барабаш Ю. Григорій Сковорода/Ю. Барабаш. // Слово і час. – 1997. – С. 27- 29.
 2. Кулик Н.Л. Значення вчення Г. С. Сковороди про працю для сучасності/ Н. Л. Кулик // Проблеми філософії. – 1992. – Вип. 91. – С. 66 - 72.
 3. Сковорода Г. С. Твори: у 2-х т. / Г. С. Сковорода. – Т. 1 – К.: Обереги, 1994. – С. 114 - 223.
 4. Сковорода Г. С. Твори: у 2-х т. / Г. С. Сковорода. – Т. 2 – К.: Обереги, 1994. – С. 7- 112.
 5. Сулима В. Релігійні твори і життєва філософія Г. Сковороди // Сулима В. Біблія і українська література. – К., 1998. – С. 151 - 172.
 6. Чопик Б. Філософія щастя Сковороди і навчання/ Б. Чопик. // Українознавство: Міжнародний конгрес українців. Харків, 1996. / Відп. ред. П. Кононенко. – К., 1997. – С. 151 - 152.